

Ayık Olan Dik Durur, Dik Duran Yürür, Yürüyen Yol Alır

İhsan Fazlıoğlu

<http://www.arkakapak.com/genel/ayik-olan-dik-durur-dik-duran-yurur-yuruyen-yol-alir/>

Her bir insan ister farkında olsun ister olmasın içinde yaşadığı medeniyetin *varlık – bilgi – değer çanağı* içinde soluklanır. Medeniyetlerin kendilerine hâs *hayat görüşü* ile *dünya resimleri* arasındaki etkileşimlerinin bir hâsılası olan *dünya tasavvurları*, bu soluklanmanın hem *derinliklerini* hem de *sınırlarını* belirler. Diğer tüm beşerî etkinlikler bu çanak içinde varlığa gelirler ve kılcal damarlarına kadar var-oldukları ve varlıklarını idâme ettirdikleri çanaktaki havayı teneffüs ederler. Bu hâli, o medeniyetteki tüm maddî ve manevî izlerin/âsârın nefesinde koklamak mümkündür. O kadar ki ifâde ve istifâde için geliştirilen tüm nazarî dillerin kullandıkları mefhumlar bile muhtevalarını o çanak içindeki varlık – bilgi – değer terki-binden devşirirler. Bu içerik, o medeniyetin mensupları arasında anlamayı, anlaşmayı ve anlamlandırmayı mümkün kılan asgarî imkânları sağlar.

İşte İslâm temeddününün XIV. yüzyıldaki dünya tasavvuru içinde soluklanan Türk bilgini Cildekî (ö. 1361) [İzzuddin Ali b. Aydemir b. Ali b. Aydemir el-Cildekî], *Envâr el-beyân ve esrâr el-burhân fî fehm evzân ilm el-mîzân* adlı dört ciltlik simyevî-kimyevî felsefe kitabının *Mukaddime*'sinde bu zihniyetin *Tanrı – insan – bilgi* merkezli bir çözümlemesini yapar. Bu yazıda, Cildekî'nin kendi özgün kavramsallaştırmasına sadık kalarak söz konusu çözümlemenin dayandığı temel kavramları dikkate alıp bir çerçeve çizme denemesinde bulunacağım. İmdi; İnsanî tüm bilme eylemlerinin en nihâî amacı, metafizik çanağın hem iç (düşünce) hem de dış (dil) ufku ve sınırı olan Tanrı'nın (varlık yayı), hayata ilişkin *rubûbiyet* ve tabiata ilişkin *ulûhiyet* cihetlerinden bilinmesidir (ma'rifet); ancak her iki cihetin bilgisinin imkânı, zorunlu olarak kişinin *kulluk bi-linci-ile-kendini-bilmesine* (ma'rifet el-nefs) bağlıdır. Şimdiye değin Cildekî, bundan sonra dile getireceklerine metafizik/kavramsal bir zemin inşa eder; akabinde her türlü insanî atılımın en temelinde bulunan *kulluk bilinci-ile-kendini-bilme* eyleminin hem ne anlama geldiğini hem içeriğini hem de nasıl mümkün olabileceğini tasvir etmeye başlar...

İnsanın *kulluk bilinci-ile-kendini-bilmesi* ile buradan hareket ederek Tanrı'yı *rubûbiyet* ve *ulûhiyet* cihetlerinden *bilmesi* sadece ve sadece *bilgi(ilm)* ile mümkündür.

Artık tam bu noktada *kendilik ile Tanrı'nın bilgisi/bilinmesi* yani *ma'rifet, tanıma/tanımak, ilm* ise *bilgi/bilmek* olarak çevrilebilir. Bu nedenle çoğulu bulunmayan ve alâmetlerin tekil bilgilerinin *küllî birliği* demek olan *ilmi(bilgi) kendini* ve *Tanrı'yı tanımanın* olmaz-ise-olmaz koşuludur. Ancak küllî an-

lamda bilmek için daha temelde insanın sahip olması gereken bir özellik bulunmalıdır; öyle bir özellik ki küllî bilmeyi mümkün kılsın. Bu özellik *yakaza*, yani ayık olmak, ayırdına varmaktır. *Yakaza* sözcüğü, aynı zamanda adım-adım kendini tanımak, azamî derecede dikkatli olmak, her şeye her şey-ile şuur kesilmek; fitrî imkânların körlüğü, işlevsizliği anlamındaki gafletten sıyrılmak demektir. Ayık olmak (*yakaza*), *dik-durmak* (kıyâm) için şarttır; çünkü Cildekî'ye göre ancak ve ancak ayık olan *dik-durur* (kâme)... Tam bu noktada İbn Abbâs'ın Beled suresindeki *kebed* sözcüğünü *dik-durmak* olarak tefsîr ettiği hatırlanmalıdır; yani insan olmanın en önemli özelliği... (Muhakkak ki biz, insanı, *dik-durmak* üzere yarattık.) *Dik durmak* ve bu nedenle de ufka bakmak, zaman kaygısı ile kuşanılmak, gelecek bilincinin eşlik ettiği bir eylem tarzına sahip olmak, sınırsızlığa, belirsizliğe, tanımsızlığa, bulanıklığa tutulmak ve tutunmak, işte tüm bunlar insan olmanın manevî mukavvim unsurlarıdır... Çünkü kıyâm; dikilmek, doğrulmak, tutunmak anlamlarına geldiği kadar, davranmak, kalkışmak, atılmak ve teşebbüs etmek de demektir. Cildekî için *ayık olmak* ve *dik durmak* daha önemli insanî bir eylemin asgarî koşuludur: *Yürümek, yol almak*... Cildekî'nin deyişiyle, "Kim ki, ayık olur (*istaykaza*) *dik durur*(kâme); kim ki, *dik durur* yürür(*sâre*)". Bu nedenle kişinin amacına(*kasd*) yürüme(*mesîr*) isteğine, arzusuna(*taleb*) ilişkin kararlılığının ilk boşandırıcısı, kalkış noktası, başlatıcısı *dik-durmaktır*. Ayıklık aklın bir tarzıdır; bir eyleme tarzıdır. Niçin? Tam bu noktada Cildekî insan ile zaman arasındaki ilişkiye geri döner ve zaman kaygısıyla kuşatılmış insanın bu kaygıyı aşmasının yegâne sebebi olarak *uyanık-olmayı* gösterir. Çünkü zaman, insana karşı keskin ve acımasızdır; zamana sahip olmanın, onu yönetmenin ve yönlendirmenin tek şartı ona karşı *ayık durmaktır*. Bu da ancak bir *meşakkat* olan insanın zamanı ihmal etmesine neden olan rahatlığın, konforun ve lüksün terk edilmesi; zaman ve zemini uygun şartların vaktinde değerlendirilmesi ile mümkündür. Cildekî'ye göre insan ancak bu şekilde davranarak kendine verilen *emâneti* yani *aklı* vaktinde kuşanmış olur.

Kuşanmak eylemi bize kılıcı hatırlatabilir... Cildekî'ye göre kuşanmak bir *hak* işidir; hak da ancak onu *hak edene* verilir. Öyleyse kılıcı kuşanmak sanıldığı gibi basit bir *güç* işi değildir. Başka bir deyişle, kaba güçle kılıç kuşanılmaz; tersine *lâyık* ve *ehil olmak* gerekir. Bu hâldeki *liyâkat* ve *ehliyet* ise şimdiye değin dile getirildiği üzere hak-ile-dik durmak, bilgi, ayık olmak, sahil bir gayrete/kararlılığa sahip bulunmak demektir. Ayıklıkta hak-ile-dik durmak, *temkîn* ve *tedbîrden* önce gelir. Çünkü *temkîn* ve *tedbîr* en nihâyetinde bir *kader* içerdiğinden Tanrı'nın inâyet ve fethine bağlıdır. *Temkîn* ve *tedbîrin* sebepler cihe-tinden gerçekleşmesi(tahakkuk) ise ancak ve ancak *ayık olmak* ve *çalışmak* ile mümkündür.

Ayıklık(*yakaza*)-ile-*dik-durmanın*(kıyâm) ve *yol-almanın*(seyr), hiç şüphesiz, yukarıda işaret edildiği üzere dönemin metafizik çanağı ile sıkı bir irtibatı vardır. Bu çanağın en dıştaki yayı tüm eylemlerin en nihâî ufkunu oluşturur. Başka bir deyişle en üstteki kuşatıcı algoritma, elemanları olan iç algoritmaların tüm özelliklerini hem içerir hem de imkânlarını verir. Böylece *Tüm* ve *Bütün* olarak üyesi olan *tekilin* ve *parçanın* hem anlamını verir hem bilgisini mümkün kılar hem de meşruyetini sağlar. Cildekî için en nihâyetinde Evren'deki var-olanların

var-olma tarzlarına göre eylemeleri onların kulluğu anlamına gelir. Bu nedenle her eylem, O'nun-için, O'nun-ile ve O'ndandır. İnsan söz konusu olduğunda *ayıklık*(yakaza)-*ile-dik-durmanın*(kıyâm) O'nun-için yönünü *iyi niyet*, O'nun-ile yönünü *meded* ve *inâyet*, O'ndan yönünü ise *i'tâ'* ve *ri'âyet* oluşturur.

İnsanın yapması gereken, Cildekî'ye göre, ayıklık ile gaflet ve fitne bataklığından sıyrılmak, uyanmak ve kalkmaktır... Bunu başarabilmenin ise tek yolu vardır: *Çalışmak*...

Burada bir *çıkma* yaparak işaret edelim ki kökleri kadîm Mısır'daki *Hermetik* geleneğe dayanan *simyevî-kimyevî felsefe* tarih boyunca bir çeşit i. Zanaat (teknik), bir tarz ii. felsefe ve nihâyet bir tür iii. mistik dinî yorum olarak, üç farklı şekilde anlaşılmıştır. İslâm temeddününde ayrıca nazarî bir etkinlik olarak simyevî-kimyevî felsefe tümün/bütünün birliğine ilişkin hem fizik hem de metafizik bir araştırmadır. Bu çerçevede sanıldığı gibi basit bir *ucuz* metalleri *maddî işlemlerle pahalı* metallere *dönüştürmek* değildir; özellikle irfânî-sufî çevrelerde daha çok *değersiz* nefisleri muhtelif *manevî işlemlerle değerli* nefislere dönüştürme cehd ü gayretidir. Elbette hem *nazarî tefekkür* hem de *nazarî tahayyül*, her ikisi de insan aklının birer etkinliğidir. Zaten felsefe-bilim tarihinin, dikkatle bakıldığında, nazarî tefekkürün, önünde koşan nazarî tahayyülü yakalama, hatta fethetme ve anlama süreci olduğu görülebilir.

Tüm bunları idrâk etmenin yolu da Cildekî'nin dediği gibi, *ayık olmak, dik durmak* ve *yürümek*... ve dahi *bilmektir*. Hepsinin varlık koşulu ise *çalışmak* yani yola koyulmak, yol almak, hatta yol olmaktır...

Bu yazı Arka Kapak dergisinin 16. sayısında yayınlanmıştır.